

DOI: 10.7596/taksad.v7i1.1383

Citation: Güneş, H. (2018). 17. Yüzyılda Kudüs Halilurrahman Vakfı Görevlileri ve Vakfın İşleyişindeki Rollerini. Journal of History Culture and Art Research, 7(1), 647-662. doi:<http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v7i1.1383>

17. Yüzyılda Kudüs Halilurrahman Vakfı Görevlileri ve Vakfın İşleyişindeki Rollerini*

Staff of the Jerusalem Hebron Foundation and Their Role in the Foundation Mechanism in the 17th Century

Hasan Hüseyin Güneş¹

Abstract

The Jerusalem Hebron Foundation which was centered in Jerusalem is regarded as the oldest foundation of the World. Till the conquest of Arabic lands by the Ottoman Empire, the former Muslim rulers had made an effort to take care of the foundation for its persistence. Court records (sijils) shows that Ottomans also behaved in the same way with them.

The aim of this study is to seek the nature of the administrative mechanism of the Hebron Foundation which was one of the most important endowments of Jerusalem in the 17th century by using the court records of Jerusalem. The study, by examining its staff, also tries to show one side of the foundation which has never been handled before, namely, the role of the staff in the administrative mechanism.

Keywords: Jerusalem, Hebron foundation, Ottoman, Court records, 17th Century.

* Bu çalışma Vakıf Araştırmaları Merkezi'nin destekleriyle gerçekleştirilmiştir.

¹Dr. Öğretim Üyesi, Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye. E-mail: hasan.h.gunes@gmail.com

Öz

Kudüs merkezli Halilurrahman Vakfı, yeryüzünün en kadim vakfı olarak kabul edilmektedir. Osmanlı Devleti tarafından Arap coğrafyası ilhak edilene dek, bu alana hâkim olmuş İslam devletleri vakfın sürekliliğinin sağlanması için gerekli ihtimamı göstermeye çalışmışlardır. Aynı çabanın Osmanlılar tarafından harcandığını Kudüs Şer'îye Sicilleri de göstermektedir.

Bu makalenin amacı Türkiye'de pek istifade edilmeyen zengin Kudüs Şer'îye Sicillerinden hareketle, XVII. yüzyıl Kudüs'ünün en önemli vakıflarından biri konumundaki Halilurrahman evkafının yönetim mekanizmasının ne şekilde işlediğini vakıf çalışanlarından hareketle anlamaya çalışmaktır. Bu sayede, daha evvel literatürde üzerinde az sayıda çalışma bulunan vakfın hiç değinilmeyen bir yönü ortaya çıkmış olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kudüs, Halilurrahman vakfı, Osmanlı, Şer'îye sicilleri, 17. Yüzyıl.

Giriş

Kudüs gibi² Halil şehri semavî dinlerin üçü için kutsal bir şehirdir. Bunun sebebi; Hz İbrahim'in ve çocukları İshak, Yakub'un burada metfun olmasıdır. Bazı kaynaklara göre Hz. Yusuf'un ve kimi peygamber eşlerinin türbesi de şehirdeki Halil Camii'nin içinde bulunmaktadır. Buna binaen şehir, Müslümanlar arasında Mekke, Medine ve Kudüs'ten sonra dördüncü kutsal şehir olarak şöret kazanmış Kudüs, Mekke ve Medine gibi "Haremeyn-i Şerifeyn" adıyla anılmıştır. Harpler ve depremler sebebiyle pek çok kez yıkıma uğrayan şehir, Emeviler ve Abbasiler döneminde imar edilmiştir. Emeviler döneminde tekrar yapılan ve Haremü'l-Halil olarak bilinen harem alanı, Abbasiler zamanında camii haline getirilmiştir. Abbasiler sonrasında Fatmi ve Eyyubi hâkimiyeti akabinde Memluk otoritesi, 1517'de Yavuz Sultan Selim tarafından Filistin'in Osmanlı Devleti topraklarına dâhil edilmesine kadar devam etti. Bu tarihten itibaren Kudüs sancağının bir kazası olarak Osmanlı idari sistemine eklenmiştir.³ Şehrin diğer müesseseleri gibi, Halilurrahman vakfı da yeni idarecilerin yönetim mekanizmasına uyum sağlamıştır. Halilurrahman vakfı Kudüs'e bağlı Halil şehri merkezli

² Osmanlı dönemi Kudüs şehrine dair yapılmış çalışmaların en önemlileri şunlardır: Amy Singer'in XVI. yüzyıl Kudüs'ündeki köylülerin durumunu ve onların yerel ve merkez yönetimle ilişkilerini Kudüs Tahrir defterleri ve Kudüs Şer'îye sicillerinden hareketle yaptığı çalışma için bkz., Amy Singer, *Kadılar Kullar Kudüslü Köylüler*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2008. XVII. Yüzyıl Kudüs'ü için en önemli monografik çalışma ise Ze'evi'nin eseridir, bkz., Dror Ze'evi, *XVII. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2000. Avcı ise XIX. Yüzyılın sonlarını ve XX. Yüzyılın başlarında Kudüs şehrini Osmanlı şehircilik anlayışı ve bu anlayışın eğişimi üzerinden irdelemiştir. Bkz. Yasemin Avcı, *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs (1890-1914)*, Phoenix Yay., Ankara 2004. Bostancı ise, XIX. Yüzyıl Filistin'ini yönetsel ve sosyo ekonomik açıdan ele almıştır, bkz., Işıl Işık Bostancı, *XIX. Yüzyılda Filistin (İdarî ve Sosyo-Ekonomik Vaziyet)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Urfa 2006. Bunların yanı sıra Kudüs Tahrirlerini ele alan en kapsamlı çalışma Cohen ve Lewis'in ortak çalışmasıdır, bkz. Amnon Cohen & Bernard Lewis, *Population and Revenue in the Towns of Palestine in the Sixteenth Century*, Princeton 1978. Bu eserin Kunt tarafından yapılmış tenkidi için bkz., Bkz. İ. Metin Kunt, "Population and Revenue in the Towns of Palestine in the Sixteenth Century[On Altıncı Yüzyılda Filistin Şehirlerinde Nüfus ve Devlet Gelirleri] (Princeton Üniversitesi Yayınevi:1978).xii+199 ss. 15 Levha, Tıpkıbasım", *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, Vol. 7-1979, s. 115-120. Arapça yazılmış en önemli eserlerden biri hiç şüphesiz Kudüs Şer'îye Sicilleri'ndeki malumatları başarıyla toplayan el-Yakub'un çalışmasıdır, bkz., Muhammed Ahmed Selim el-Yakub, *Nâhiyetu'l-Kuds fi'l-Karni'l-Âşiri'l-Hicri/es-Sadisi'l-Aşeri'l-Mîlâdi*, Bankul Ehli Ürdüni, 1999. Ğuşe'nin çalışmaları ise burada zikredilemeyecek kadar çoktur. Bunlardan en önemlilerinden biri Eyyübilerden Osmanlılara uazan süreçte tesis edilmiş birçok önemli vakfı tanıttığı eserdir, bkz., Muhammed Haşim Ğuşe, *el-Evkâfu'l-İslâmiyye fi'l-Kudsî's-Şerîf Dirâse Târihiyye Muvessika I-II*, IRCICA, İstanbul 2009.

³ Mustafa L. Bilge; "Halil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997, s. 306.

olsa da idaresi Kudüs-i Şerif'ten yapılmaktaydı.⁴ Şehrin kendisi ayrı bir sancak olmadığından, Halilurrahman evkafının gelir kalemleri Kudüs evkaf tahriri içerisinde görünmektedir. Bu kayıtlardan vakıf gelirlerinin daha çok toprak mahsulleri ve kiralardan elde edildiği anlaşılmaktadır.⁵

Hız. İbrahim'in türbesi Müslümanlar tarafından sık sık ziyaret edilmekteydi. Ziyaretin yoğunluğu hac döneminde artmaktaydı. Zira uzak şehirlerden ve coğrafyalardan gelen Müslümanlar, bu kutsal toprakların önem arz eden isimlerinden birinin türbesini görme şansına sahip olmaktadır. Yolun güzergâhı Beytullahim köyünden geçilmekteydi. Adı geçen köy Haseki Sultan vakfına bağlıydı. Bunun yanında Hız. İsa'nın burada doğduğuna inanıldığından Hıristiyanlar için kutsal bir yerdi. Müslümanlar bu bölgeleri fethetmeden önceki adetlerine devam eden Katolik Efrenc ruhbanlar, burada nöbet tutmaktaydı. Peygamber türbesine yolculuk eden Müslümanların köy halkına sıkıntı yarattıklarını onlar da görmüş ve durum merkeze intikal etmişti. Müslüman ziyaretçiler bu köyde konaklıyor ve buna bağlı olarak ahaliye haddinden fazla yükleniyorlardı. Anlaşılan buradaki Hıristiyanların, Müslüman ziyaretçilerin ihtiyaçlarını gidermesi bir çeşit vergi ödeme biçimiydi. Ancak takati aşan masraflar şikâyet konusu olunca, asitaneden gelen emir, alınacak hizmetin muhasebede belirlenmiş olan miktarı aşmaması yönündeydi.⁶

Halil şehrine ziyaret bile şehri ve daha geniş halkada, şehir güzergâhındaki birçok yerleşimciyi etkilemekteydi. Bu çerçevede şehrin en önemli kurumu olan Halilurrahman vakfıyla endirekt bir ilişki bile merkeze intikal eden bir yazışma trafiğine sebep olabilmekteydi. Sadece şehre geliş ve gidişler değil, merkez için şehir seknesi ve ona bir kimlik kazandıran Halilurrahman vakfı ve çalışanları da devlet merkezi için önem arz etmekteydi. Zira vakıf mürtezikas, vakfı ve iyi işlediği zamanlarda vakıf da şehri birçok yönden geliştirmekteydi.

Halilurrahman evkafının tüm çalışanları dîvân-ı askeri beratlıya atanmakta ve kadı hüccetiyle işbaşı yapmaktaydı. Söz konusu berat ve hüccette vazifenin niteliği, neler yapılacağı, aynî ve nakdî karşılığının cinsi bu belgeler ile kayıt altına alınırdı; muvazzaf kişi bu bilgiler doğrultusunda ücretini temin ederdi. Bu yol haricinde görev almanın tek yolu belge sahteciliğinden geçerd. Kimi zaman hiç olmayan bir belge ihdas edildiği gibi, bazen var olan belgedeki bilgiler tahrif edilirdi. Birinci durumda genellikle sahteciler mütevellî olmak için bunu yapmaktayken, ikinci durumdakiler mevcut ücretlerini arttırma yoluna gitmekteydi. Bu tür durumlarda yetkililer, merkezdeki haremeyn muhâsebesi kayıtlarına müracaat ederek doğruyu tespit etmeye çalışırdı.⁷

Darüssaade Ağları ve Halilurrahman Vakfı Nezareti

İmparatorluğun yönetici ailesi olan Osmanlı hanedanı, devleti sarayın üç bölümünden idare ederlerdi. Birun (dış hizmetler), Enderûn (iç hizmetler) ve Harem. İstanbul'un fethiyle başlayan ve özellikle XVI. yüzyılla kendini iyice gösteren yönetici zümrelerdeki değişim neticesinde birun, saray dışındaki bürokratik hizmetleri görece şekilde farklılaşırken, diğer iki bölüm saray hizmetlerinin merkezi haline gelecek şekilde dönüşmüştür.⁸ Harem için aynı zamanda darusaade ismi de kullanılmıştır. Burası padişah ve ailesinin ikamet yeri idi ve anlaşılacağı üzere padişahın hanım, çocuk ve cariyesiyle kişisel yaşamını sürdürdüğü yerdi. İdaresi darusaade ağları denilen saray görevlileri tarafından yürütülmekteydi. Bunun yanında Haremeyn-i

⁴ Kudüs'te vakıf siteminin nasıl işlediğine dair şimdiye dek yapılmış en iyi monografik çalışma Amy Singer'a aittir. Bkz., Amy Singer, *Osmanlı'da Hayırseverlik: Kudüs'te Haseki Sultan İmareti*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2005.

⁵ Halilurrahman evkafına dair genel bir değerlendirme için bkz., Mustafa Güler, "The Role of The Ottoman Vaqfs in The Solution of The Issue of Hebron With a Favor of Muslims", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, Cilt:2, Sayı:2, 2016, s. 24-44.

⁶ *Kudüs Şer'îye Sicili* (Bundan sonra KŞS şeklinde kısaltılacaktır), 97: s. 31a2-32b/1. Evasıt-ı Şaban 1023/Eylül 1614.

⁷ KŞS, 182, s. 112b-112a. 27 Zilhicce 1097/14 Kasım 1686.

⁸ Ahmet Nezihî Turan, "Mahremiyetin Muhafızları Darusaade Ağları", *Osmanlı Araştırmaları*, XIX, İstanbul 1999, s. 127.

Şerîfeyn, selâtin ve vüzerâ evkafı ile darüssaade ağaları ve mensupları evkafının âmiriydi. Vezir, şeyhülislam, sultan hocası ve valide sultan gibi padişaha en yakın olan ve ona danışmanlık yapan şahıslardan biri olan⁹ darüssaade ağası nezaretinde 1668'de 112'si İstanbul'da, otuz yedisi Rumeli'de, 164'ü Anadolu'da olmak üzere 313 vakıf bulunmaktaydı. Nezaretinden ötürü söz konusu vakıflardan gelirleri bulunmaktaydı.¹⁰

Bütün padişah ailesi vakıflarının mütevellisi darüsaade ağası idi.¹¹ İmparatorluğun büyük vakıflarının darüssaade ağalarına verilmesi Sultan III. Murad devrinde başlamıştır. Mekke ve Medine'de bulunan dini vakıfların¹² haricinde Kudüs'teki Halilurrahman, Haseki Sultan ve diğer nebi ve selatin vakıflarının nezaret ve tevliyeti ağaların uhdesinde bulunmaktaydı.

Kudüs şer'iyeye sicilleri Haliurrahman vakfıyla ilgili sorunlar, çözüm süreci vb. uygulamaların Kudüs'ten merkeze intikal etme sürecinde padişah ile irtibatı darüssaade ağasının sağladığını göstermektedir. Ağanın bu fonksiyonu icra etmesinin sebebi elbette onun vazifelerinden biri olan padişah ve kutsal yerlerdeki vakıfların nezaretini yürütmesinden kaynaklanmaktaydı. Burada sorulması gereken şey, ağanın Kudüs gibi uzak bir taşra sancağının Halil kasabasında meydana gelen sorunlardan nasıl haberdar olduğudur. Bu iletişim ağı tüzel kişilikler üzerinden mi sağlanıyordu yoksa bu vasfa sahip olmayanlar da bu haber ağına dâhil olabiliyor muydu? Vakfın ağayla iletişimini sağlayan başlıca kişilerden biri hiç şüphesiz mütevellidiydi. Zira sorumluluğu gereği vakfın her türlü işinin Kudüs'teki icrasından kendisi mesüldü. Vakfın muhasebesinden, tamir ve termimine kadar geniş yelpazedeki işleri bizzat kendisi takip ederdi. Herhangi bir sorunla karşılaştığında kâdiya müracaat eder veya karşı karşıya olduğu durumun mahiyetine göre darüssaade ağasına durumu arz ederdi. Bu çerçevede ağa, padişah kamusalığının vakıflar üzerinden temsili şahıydı.

İncelediğimiz dönemin bir kısmında darüssaade ağalarından olan Yusuf Ağa bu temsiliyetin uzun yıllar üzerine sindiği kişilerdendir. Osmanlı devletinin zor dönemlerinden olan IV. Mehmed zamanında on altı yıl (1671-1687 yılları arası) gibi uzun bir müddet zikredilen vazifeleri yerine getirmiş ağalardandır. O, 1082/1671 yılında darüssaade ağası olmuş, 1098/1687'de azledilip Mısır'a gönderilmiş, 1102/1690-91'de affedilip şeyhu'l-harem olarak göreve başlamış ve bu görevi yaparken de ölmüştür.¹³

Kaynaklarda "güzel ahlak sahibi muhterem bir zat" olarak tasvir edilen Yusuf Ağa, 1680 yılı sonunda eski sarayda *hassa teberdarlar ocağına* girmiştir. 1697-98 yılına dek yani on sekiz yıl boyunca buradaki kara hadımlar arasında görev yapmış, hatta kara hadımlardan bazılarına hocalık tapmıştır.¹⁴ Yusuf Ağa zengin bir kişiydi; bununla birlikte hayır hasenat yapmaktan ziyade, emeklilik günlerini geçireceği Mısır'da yatırım yapmaktaydı.¹⁵ Onun bürokratik hayatının bir yönü Kudüs'e bakıyordu. Halilurrahman, Haseki Sultan, Sahratullah ve Aksa vakıfları gibi kurumların merkezdeki yüzüydü.

Nazırlar

Nazırların görevlerini aksatmadan, ihmal göstermeden yerine getirmesi diğer vazifelerin aksamamasından daha önemliydi. Zira tüm görevlerin denetim ve kontrolünü gerçekleştirenler vakıf nazırlarından başkası değildi. Bu nedenle herhangi bir ihmale neden olacak bir durum ortaya çıktığında, nazırın hemen

⁹ Leslie Peirce, *a.g.e.*, s. 321.

¹⁰ Ülkü Altındağ, "Dârussâade", IX, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1988, s. 1.

¹¹ Leslie Peirce, *a.g.e.*, s. 285. Turan, "Büyükağa"lık/Darüssaade ağalığından vezirliğe gelen de vardır ama istisna kabilindendir" bilgisini Uzunçarşılı'ya atfen aktarmaktadır. Bkz. Ahmet Nezihî Turan, "Mahremiyetin Muhafızları..." s. 130, 29. dipnot.

¹² Ahmet Nezihî Turan, "Bir Biyografi İnşa Denemesi Kızlar Ağası Yusuf Ağa: Kara Yüzlü Arap mı, Ağa-yı Sade dil mi?", *İslamiyât*, II, Sayı, s. 4, (1999) s. 145.

¹³ Ahmet Nezihî Turan, "Bir Biyografi İnşa Denemesi Kızlar Ağası Yusuf Ağa..." s. 146.

¹⁴ Ahmet Nezihî Turan, "Bir Biyografi İnşa Denemesi Kızlar Ağası Yusuf Ağa..." s. 147.

¹⁵ Ahmet Nezihî Turan, "Bir Biyografi İnşa Denemesi Kızlar Ağası Yusuf Ağa..." s. 157.

değiştirilmesi gerekmekteydi. Şeyh Ahmed b. Muhammed el-Halilî'nin vazifesinin üstesinden gelemediği darussaade ağası tarafından rapor edilmişti. Söz konusu raporda adı geçen şahsın ihtiyarlığından dolayı görevi yerine getiremediğine değinilmişti. Buna binaen günlük beş akçe vazifeyle Zekeriya er-Rumî *nâib-i nâzir* olarak atanmıştı.¹⁶

Ancak Zekeriya görevde uzun bir müddet görev yapamamış ve sebepsizce vazifesi elinden alınmıştır. Darussaade ağası Osman'ın arzı gereğince bu azil işlemi gerçekleştirilmiş ve nazırlığa bir değil bu defa üç kişi getirilmiştir. Hacı Üveys, Şahin b. Muhammed, Ali b. Seyyid Kazım ve Ahmed b. Mesud aynı ücretle nazır olarak atanmışlardır.¹⁷

Vakıf etrafında şekillenen pratiklerde göz yumulmayan durumlardan biri, nâzırın vakıf reayasına haksızlıkta bulunmasıydı. Böyle bir duruma neden olan nâib-i nâzir Cafer'e müsamaha gösterilmemiş ve görevden alınmıştı. Zira halkı rencide etmesinin yanında bu nevi uygulamalarıyla *vakf-ı şerifin hizmetine müfîd* olmamıştır.¹⁸ Nâib-i nâzırlar nâzir adına köyleri dolaşip teftiş ediyor ve benzer şekilde nâzırın bir şekilde bulunmadığı yer ve zamanlarda ona vekâlet ediyor olmalıydı. Cafer bu yetkisini kötüye kullanmıştı. Nâib-i nâzir tıpkı diğer vakıf görevlileri gibi Şeyh Ali örneğinde görüldüğü üzere berat ile atanırdı. Ancak Şeyh Ali'nin görevine başlamasına engel olanlar çıkmıştı ve bir türlü vakfa hizmet etmesine müsaade edilmemişti. Bu durumu merkeze bildirince öncekilerin tasarruf ettiği gibi onun bu görevi yerine getirmesine engel olunmaması istenmişti.¹⁹ Şeyh Ali bu görevi dışında Halilurrahman camiinde cüz okumakla görevli idi. Ancak vakıf mütevellisi tarafından görevi yerine getirmesi engellendiğinden İstanbul'dan gelen emirde, Şeyh Ali'nin bu göreve müstahak olduğu belirtilerek engellenmemesi istendi.²⁰

Mütevelliler ve Vazifeleri

Mütevelliler vakıfların olmazsa olmaz denilebilecek görevlileridir. Halilurrahman gibi birçok insanı ilgilendiren bir ilişki ağı içerisinde onların önemi abartılmayı hak edecek kadar büyüktü. Zira vakfın işler durumunun devam etmesi için alan denetimini rapor eden bizzat bu şahıslardı. Nâzırların bu denetimde pay sahibi olduğu göz önünde bulundurulması gereken bir husus olsa da, darussaade ağalarının taşraya uzak olması, nâzırların denetimlerini mütevelliler sayesinde yapmasını gerekli kılmaktaydı. Her rumi yılın başı olan Mart ayında, tevliyetler yeniden gözden geçirilir; gerekli görüldüğü şekilde atamalar yeniden yapılırdı. Bazı mütevelliler görevlerinde bırakılırken, kimisi değiştirilmekteydi. Söz konusu değişimin nedeni bizzat mütevellinin görevi bırakmak istemesi olabilmekteydi. Yıl içinde olan değişikliklerin büyük çoğunluğu ise mütevellinin başarısız idaresi veya kötü niyetinin ortaya çıkması olmaktaydı. İster yeniden atansın ister görev değişikliği yapılacak olsun, mütevellinin vakıf envanterini sunması istenirdi. Bu sayede vakfın kayıtları incelenebiliyor, yapılması gerekenlerin uygun bir şekilde defter edilip edilmediği, mütevellinin hesap açığının bulunup bulunmadığı vb. hususlar ortaya çıkarılabiliyordu. Eğer defterde sorun çıkmaz ise ve mütevelliler görevden ayrılmak istemiyorsa çoğunlukla darussaade ağası tarafından padişaha bir arz yazılırdı. Ağa, bu arzda kişinin iyi bir yönetim sergilediğine değinerek vazifesinde kalması için istekte bulunurdu. Padişah bu isteği dikkate aldığını bildirir bir çerçevede hazırlanan cevapta, mütevelliyi yeniden görevlendirirdi.²¹

Abdullah Efendi Halilurrahman vakfı için tevliyet görevini yerine getirenlerden biriydi. Mart ayı gelip çatığında kendisinden, tıpkı diğer mütevellilerden istendiği gibi, çalışma raporu mahiyetindeki gelir ve

¹⁶ KŞS, 81, s. 9a/1. 29 Receb 1008/14 Şubat 1600.

¹⁷ KŞS, 81, s. 18b/2. 8 Ramazan 1010/2 Mart 1602.

¹⁸ KŞS, 131, s. 25b/2. Gure-yi Muharrem 1005/Nisan 1640.

¹⁹ KŞS, 131, s. 141b/1. 10 Cemadiyelevvel 1052/6 Ağustos 1642.

²⁰ KŞS, 131, s. 141b/2. 1 Cemadiyelahir 1052/27 Ağustos 1642.

²¹ KŞS, 159, s. 93/b3. 5 Şaban 1074/3 Mart 1664.

giderleri merkeze sunması istenmişti. İstenilen belgeler İstanbul'a ulaşmış ve kendisinin bu vazifeyi hakkıyla yerine getirdiği anlaşılmıştı. Muhtemelen, hesaplarda hiç açık bulunamamıştı. Aynı zamanda gelir kalemlerinden yapılan harcamaların vakfın işlevselliğini arttıracak, en azından mevcut durumunu koruyacak şekilde tanzim edildiği görülmüş olmalıydı. Üstelik vakıf mürtezikasının alacakları aksatılmamıştı. Zira kendisi, hizmetinin *meccid ve sa'î* olduğu bildirilerek övülüyor, göstermiş olduğu çabanın farkına varıldığına işaretleri benzer ifadelerle satır arasına yerleştiriliyordu. Gerçekler üzerinden hareket etmesi gereken her yönetim gibi, Abdullah Efendi'nin başarıyla yerine getirmiş olduğu vazifesine devam etmesi sağlandı. Onun şahsı üzerinden insan kaynaklı aksaklıklardan uzak tutulmaya çalışılan Halilurrahman vakfının işlevselliği böylece korunmuş oluyordu.²²

Mütevellinin bazı durumlarda, vakfın ve ona bağlı insanların menfaatini koruma hususlarında sancakbeylerini bile karşısına alması söz konusu olabilmekteydi. Nablus Beyi Salih, yönettiği sancaktaki Halilurrahman vakfına bağlı köylerde *zulm ve te'addide* bulunmaya başladığında müteveli Ali'nin yüz yüze geldiği durum tam olarak buydu.²³ Sancakbeyi, kendi mütesellimi Yusuf Ağa koordinatörlüğünde köylerin gelirlerine vergi adıyla el koymaya mı çalışıyordu? Yoksa köylerin kendi timarı içinde olduğunu iddia edip bu bahaneyle mi zulmediyordu? Bunlar tahminin ötesine geçmese de kesin olarak bildiğimiz insanların yerel yöneticiler tarafından haksızlığa uğratıldığı ve Ali'nin vakıf mürtezikasını örgütleyerek durumu merkeze bildirdiğidir. Osmanlı köylüsünün kendi mağduriyeti bağlamında bu tür bir kamusallıkla tepkisini sancak beyine karşı ortaya koyması ve bu birlikteliğin vakfın çalışanlarından olan mütevellinin önderliğinde yürütülmesi önemlidir.

Ali'nin temsil ettiği görev, sadece hesap kitap işleriyle uğraşan bir makam gibi görünse de sayıların tutarsızlıkları vakıf etrafında şekillenen toplumsal ilişkilerin girift bir hâl almasına neden olmaktadır. Salih ve müteselliminin vakıf köylüsünü mağdur ettiği her kuruşun hesabını muhasebe defterine nasıl yansıtacağı müteveli için büyük bir sorundu. Belki de köylülerin ortak hareket etmeleri onu cesaretlendirmişti. Yani, köylüler onu durumun merkeze bildirilmesi hususunda ikna etmiş olabilirlerdi. Neticede, merkezden Nablus sancak kadısına bir hüküm gelmesi sağlanmış ve köylülerin mağduriyetinin giderilmesi istenmiş, akçelerin fukaraya iade edilmesi bildirilmişti.

Merkezin bu isteğinin üzerinden yaklaşık bir ay geçmesine rağmen durumda bir gelişme kaydedilmemiş olacak ki yeni bir fermanın gönderilmesi gerekmişti.²⁴ Köylülere yapılan zulmün telafi edilememesi gelen yazının şekline ve mahiyetine yansımıştı. Uzunluğu neredeyse önceki fermanın üç katıydı ve kadı efendiden önce Şam mutasarrıfı olan vezir Hüseyin Paşa'ya hitaben yazılmıştı. Sorunların çözümü sadece mütevellinin durumu merkeze bildirmesiyle çözülmüyordu. Bu adım, çözümüm başlatılması için gereken önceki aşamalardan sadece biriydi.

Bu tür sorunların mütevelliler tarafından meydana geldiği durumlarda mağdur kesim her kimse şikâyet onlar tarafından iletilmekteydi. Müteveli tarafından köylülerden fazlaca bir öşür talebinde bulunulduysa köylü bir kamusalılık oluşturup kadıya gitmekte ve sorunu onun aracılığıyla darussaade ağasına iletmekteydi. Bu da sorunu çözmezse veya meselenin ancak İstanbul'a gidip bir dilekçe yazılarak çözüleceği anlaşılırsa, mağdur kamusalılığı bunu da yapmakta ve sorunun çözümü için İstanbul'a gidebilmekteydi.

Mütevelliler toplumun güven duyulan, iş gören ve hesaptan anlayan insanlar arasından mı seçiliyordu? İncelediğimiz atama kayıtlarında bu kriterlerin teker teker incelendiğine dair veriler bulunmamaktadır. Bununla birlikte, vazife verilecek kişinin görevine *müstahak* olduğu bildirilmekteydi. Bu tabirin ahlakî bir kaygıyı mı yoksa meslekî yeterliği mi işaret ettiği çok net değildir. İnsanın doğası gereği, vakıf paralarını toplayan müteveli ve nâzırlar bu meblağlara tamah edebilmekteydi. Halilurrahman vakfı mütevellisi olarak

²² KŞS, 159, s. 93b/2. Evâsıt-ı Cemadiyelahir 1074/Ocak 1664.

²³ KŞS, 182, s. 8a/1. 5 Receb 1090/12 Ağustos 1679.

²⁴ KŞS, 182, s. 12b/1. Evâil-i Şaban 1090/Eylül 1679.

atanmış olan Mehmed, bu nevi bir değişimi ilk kez mi yaşandı bilinmez ama vakfın malını *ekl u bel'* ettiği kesinleşmişti. Onun yerine atanan Vafâî tarikatı şeyhi olduğunun altı çizilen Halil, aynı zamanda Hz. Peygamberin soyundan gelenlerin unvanına sahip olarak Seyyid olarak kaydedilmişti. Sâbık mütevellî yüzünden harâba müşrif yerlerin tamir ve termimine işaret edilerek Şeyh Seyyid Halil'in bu sorunu gidermesi şart koşulmuştu.²⁵

Mütevellilerin vakıf işlerini yürütebilecek kabiliyette olan kişilerden seçilmiş olduğunu düşünmek mümkün görünmektedir. Ancak doğru kişiyi tespit etmek her zaman gerçekleşmemektedir. Bir göreve müstahak olmak ve o görevi aldıktan sonra gereklerini yerine getirmemek/getirememek teorik olarak mümkün olan bir durumdur. Bu nedenle mütevellî olacak kişinin vakıf paralarını alıp her şeyi arkada bırakabilecek birinin olamamasına dikkat edildiği göz önünde bulundurulmuş olmalıdır. Seyyid, şeyh ve benzeri unvanlara sahip zevatin getirilmesinde bu tür kaygıların bulunmuş olması mümkün. Âyân ve nüfuz sahibi kişilerin bir kısmı seyid ve şeyh olmasalar bile muhtemel mütevellî adaylarıydı. Bir görev ataması için arz sunan vakıf mütevellisi Mehmed Şahin'den bahsedilirken onun *kudvetu'l-emâsil ve'l-a'yân* olarak tavsif edilmesini ve benzer kayıtları bu bağlamda değerlendirmek gerekmektedir.²⁶

Şehrin önde gelen simalarının evkaf mütevellisi olması için yukarıda serdedilen görüşler çok nahif gelebilir. Oysa âyânlar, Halilurrahman vakfı etrafında büyük bir para akışını sürekli müşahede etmekteydiler. Yerel ve merkezdeki bağlantılarını kullanarak bu tevliyetlerin *maktui'yet* üzere olmasını sağlamışlardı. Böylece vakıf kaynaklı paranın kendileri için kullanılabilir bir araca dönüşmesini temin etmişlerdi. Ancak bu mesele öyle önemliydi ki sadece Kudüs kadısını değil, sancak beyi ve hatta Şam beylerbeyini dahi ilgilendirmektedir. Her üç makama vakfın zararına olduğu, mütevellilerin bunda pay sahibi olması nedeniyle uygulamanın kaldırıldığı bildirildi. Aynı uygulamaya Sahratullah evkafı dâhil edildiğinden hüküm onu da kapsamaktaydı. Buna göre mahsul ve rûsumat mütevelliler için değil vakıflar için toplanacaktı. Zira *icâre-yi tavile* ile bu haklar mütevellilere bahşedilmiş ve buna mukabil de onlardan bir meblağ alınmıştı. Ancak merkeze intikal eden haberlere göre, eskisi yerine ikame edilen yeni uygulama evkafın zarar etmesine neden olmaktadır.²⁷

Hiç şüphesiz bu denli büyük bir vakfın yüzyıllar boyunca ayakta kalmasını sağlayan temel unsurlardan biri çalışanlarıdır. Bu çalışanlar arasında nâzır ve mütevelliler birinci dereceden sorumluluğu taşıdıklarından belgelerde daha çok zikredilenler olmuştur. Diğer taraftan bu durum onların haricindeki muvazzafların daha önemsiz olduğu anlamına gelmemektedir.

Kâtipler

Bu kişiler arasında en dikkat çekici olanlar belki de kâtiplerdir. Vakfın birden fazla kâtibi bulunur ve içlerinden biri başkâtip unvanını alırdı. Diğerleri onun verdiği kayıtları tutar ve vakfın gelir gider hesaplamasında ona yardım ederdi. Başkâtip öldüğünde veya her hangi bir sebeple görevi bıraktığında yardımcı kâtiplerden biri başkâtip olarak atanırdı. Yeni başkâtibin görevi yerine getiremediği görüldüğünde vazife bir başkasına tevcih edilirdi. Bazı durumlarda görevin kendinde kalması için İstanbul'a gidenler olur ve bu sayede başkasına verilmiş olduğu halde başkâtipliği geri alırdı.²⁸ Başkâtip ve kâtipler barat ile göreve başlardı.

Kudvetu'l-erbâbu't-tahrîr olarak kendisinden söz edilen kâtip İbrahim kendinden önce Halilurrahman evkafı kâtipliğini yerine getiren Ahmed'in yerine atandı. Ahmed görevinde ne bir kusur işlemiş ne de hata etmişti. Vakfın nâzırı el-Hâc Mustafa Ağa'nın arzıyla bu göreve layık görülmüş ve bundan böyle İbrahim için kullanılan

²⁵ KŞS, 182, s. 85b/1. Evâil-i Rebiülevvel 1094/Mart 1683.

²⁶ KŞS, 131, s. 68a/3- 69b/1. 21 Şevval 1050/3 Şubat 1641. Günlük altmış para ücretiyle *kudvetu'l-emâcid ve'l-a'yân* Ömer de aynı gerekçelerle Halilurrahman evkafı mütevellisi olarak atanmış olmalıydı. Bkz. KŞS, 131, s. 117b/2- 118a/1. 16 Rebiülevvel 1052/14 Haziran 1642.

²⁷ KŞS, 131, s. 118a/2-119b/1. Evahir-i Rebiülevvel 1052/Haziran 1642.

²⁸ KŞS, 81, s. 8b-1. 15 Cemaziyelahir 1058/16 Eylül 1674.

elkâb yerine kendi için *iftihâru'l-havâs ve'l-mukarrebîn muhtârû'l-izzi ve't-temkîn* lakapları kullanılacaktı. Zira Ahmed bundan böyle havas ve seçilmişlerden olmuştu.²⁹

Kâtiplik vakfın mali kaynaklarının denetiminin sağlanması açısından çok önemli bir vazifeydi. Nitekim söz konusu denetim sağlanmadığı takdirde bazı gelir kalemlerinin işlemez bir hale geldiği merkeze bildirilmekteydi.³⁰ Vakıf gelir kalemlerinin yıllık gelir cetvelleri, gelir gider arasındaki uyum/uyumsuzluk kâtipler tarafından yazıya geçirilmek zorundaydı. Bu zorunluluk, kendi içerisinde anlamlıydı; zira hanlar, hamamlar, köylerden elde edilen mahsuller gibi renkli gelir kalemlerine sahip bir müessesenin yürütülmesi için bu kayıtlar olmazsa olmazdı ve aksatılması düşünülemezdi.

Kâtipler kimi zaman elleri altındaki kayıtlarda vakfın aleyhine değişiklikler yapabiliyordu. Söz konusu dolandırıcılığın tespit edilmesi her zaman için an meselesiydi. Yapılan sahteciliğin kayıt dışında tutulabilmesinin en sağlam yolu ancak mütevellî ve cabîlerin bu sahteciliğe ortak edilmesiyle mümkün olabilmekteydi. Bu nevi durumlar her yılbaşında kadıya sunulan muhasebe defterlerinden, ancak kadı tarafından, iyi bir tetkikiyle anlaşılabilirdi. Sahteciliğin anlaşılması kâtip ve ortaklarının zimmetine para aktardığı anlamına geldiğinden vakfın kaybı olan meblağın yolsuzluğa karışan kişilerden tahsil edilmesi istenirdi.³¹

Söz konusu sahteciliğin tespiti, kâtiplerin ve ihtisap eminlerinin başının derde girdiği anlamına gelmekteydi. Böyle durumlarda kendilerinden paranın tahsili istendiğinden bunun yerine getirilmesi zor bir şeydi. Bu nedenle olsa gerektir ki kaçarak Kudüs'ü terk etmeyi göze alanlar bile vardı.³²

Kâtiplerin tek görevinin hesap kayıtları olduğunu düşünmek yanlış olacaktır. Halil şehrinde vakfın arpa ve buğday ambarı kitabetini yapan kişinin değişimiyle ilgili kayıt bunu anırtmaktadır. Söz konusu kayıta verilen bilgilere göre surre-yi sultaniden ve mutat avaiden faydalanmakta olan bu kâtibin tek görevinin vakfa ait arpa ve buğdayın hangi vakıf köyünden ne miktarda ve ne şekilde getirildiğini kayıt altına aldığını tahmin etmek güç değil.³³

Vakıf çalışanlarının adlarını ihtiva eden defterlerin tutulmasından yine onlar mesuldü. Aksi halde Halil camiinde sahte belge ile imamet ve hitabet görevini deruhte edenlerin sahtekârlıklarının tespiti güçleşecekti. Kayıtlar bu defterlerin merkeze gönderildiği ve taşrada muhafaza edilmediği çağrışımı yaratmaktadır. Zira söz konusu sahte beratlılara ne yapılacağına dair emir için İstanbul'dan gelecek haber bekleniyordu. Veyahut sahtekârlar merkezden aldıklarını iddia ettikleri beratlarını gösterip görev talebinde bulunuyor ve vakıf yönetimi bunun sıhhatinin araştırılması için merkeze arzuhal yazıyordu. Gelen cevaba göre sahtekârlar bildiriliyor ve bu vazifeyi kimin üstleneceği belirtiliyordu.³⁴

Kâtiplerin yolsuzluklarına dair çeşitli örnekler sicillerde yer almaktadır. Nısf kitâbet görevini yerine getirmekte olan Yusuf'un başına gelenler bunlardan biriydi. Şeyh Mehmed adındaki kişi, merkeze Yusuf'un "celâ-yı vatan" ettiği şeklinde yalan haber verdi. Bu nedenle Yusuf vazifesinden azledildi. Böylece Mehmed söz konu kitabeti üzerine aldı. Attığı iftiranın tek nedeni vazifeden elde edeceği günlük beş para, otuz altı müd buğday ve altı batman yağ idi. Ancak Yusuf tüm Kudüslü vakıf görevlileri gibi vazifesini kolay kolay bir iftiracıya kaptıracak değildi. Hemen İstanbul'a durumu bildiren bir dilekçe yazdı. Böylece vaziyet anlaşılıp, gerçek ortaya çıkmıştı. Yusuf tekrar görevi başındaydı.³⁵

²⁹ KŞS, 97, s. 90a/1. 6 Muharrem 1026/14 Ocak 1617.

³⁰ KŞS, 37, s. 264-a. 9 Muharrem 1003/24 Eylül 1594.

³¹ KŞS, 37, s. 267b. 9 Muharrem 1003/24 Eylül 1594.

³² KŞS, 37, s. 272b/2; a1. Evâsıt-ı Zilhicce/Ağustos 1595.

³³ KŞS, 143, s. 182; 183b/2. 6 Ramazan 1058/24 Eylül 1648.

³⁴ KŞS, 37, s. 273b/2, 9 Rebiülevvel 1003/22 Kasım 1594; KŞS, 37, s. 273a, 11 Muharrem 1003/26 Eylül 1594; KŞS, 37, s. 274b. 20 Cemadilahire 1003/2 Mart 1595.

³⁵ KŞS, 182, s. 53b/2-a1. 25 Cemadiyelevvel 1092/12 Haziran 1681.

Birçok gelir kalemi olan Halilurrahman evkafının sadece bir kâtibi mi olurdu? Defterlerdeki atama beratlarını incelediğimizde bunun aksini söylemek mümkün. En azından *nısf kitâbet* tabiri bazı durumlarda en az iki kâtibin mevcudiyetini göstermektedir. Başkâtip tabiri de vakıf hizmetinde çalışan birçok kâtibin olduğunu gösteren ayrı bir delildir. Buna binaen kitabet işini yerine getirenlerin birden fazla olduğunu düşünmek daha uygun gibidir. Diğer bir mevzu ise Sahratullah, Halilurrahman ve selâtîn evkafının merkezde ayrıca kâtipleri bulunup bulunmadığıdır. Zira taşra kâtiplerinin merkez muhasebeye gönderdiği kayıtları inceleyen birim olarak kimlerin görev yaptığı sorusuna cevap bulmak gerekmektedir. Halilurrahman evkafı ve benzeri diğer vakıfların titiz denetimini darusaade ağası kimlere yaptırmaktaydı? İstanbul'da darusaade ağası maiyetinden olan birinin sadece Halilurrahman evkafının kâtibi olduğunu farzedebilir miyiz? Belki de bu kâtip, ağanın görevlendirmesiyle gelen mali kayıtları incelemekte ve tutarsızlık çıkması durumunda ağaya rapor vermektedir. Bu rapora çerçevesinde ağa bir rapor hazırlayarak padişaha sunar ve ondan sonra sorunu tasvir eden ve çözüm üreten ferman Kudüs'e gönderilirdi. Bu görev sayesinde Hameyn, Kudüs ve Halilurrahman evkafının kitabetini yapmış olanlar, bu vakıfların ilişki ağlarından para akışına ve işleyişine dair birçok şeyi yılların tecrübesiyle en ince ayrıntısına kadar öğrenirlerdi.

Vakfın merkez ve taşra kitabetinden sarf nazar edip yukarıda yönettiğimiz soruya dönelim. Sorunun cevabı pragmatik olarak, birçok kaleme birden fazla katibin olması gerektiği şeklindedir. Zira vakfın farklı kasabalarda ve muhtelif köylerdeki mahsulatının hesaplanarak tutulması bazı zorluklar içermektedir. Kâtibin hasat döneminde birçok yere gitmesi ve teftişte bulunması mümkün de değildir. Bu gibi çeşitli nedenlerden Halilurrahman evkafının birçok kâtibi bulunmaktaydı. Örneğin Muhammed el-Haremî günlükü altı akçeden olmak üzere vakfın Nablus kâtipliğine bu gibi kaygılardan atanmış olmalıydı.³⁶ Üstelik taşradaki tüm kâtipler içerisinde biri başkâtip olarak atanmaktayken başka biri de ambar kâtibi olarak göreve getirilmekteydi.³⁷

Kâtipler, belgelerde günlük olarak belirtilen ücretlerini, aylık olarak kendi mütevellilerinden almaktaydı. Bu durum merkez yönetimi tarafından kararlaştırılmıştı. XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde yevmiyesi yirmi akçe olan bir vazifeydi.³⁸

Câbiler

Diğer vakıflar gibi Halilurrahman evkafına câbi olmanın çeşitli yolları bulunmaktaydı. Bunlardan biri bu vazifenin babadan intikal etmesiydi. Tabii bu intikal tek başına yeterli değildi. Söz konusu görevi yapacak kişinin kendini ispat etmemesi durumunda en ufak bir şikâyetle veya sorunda vazifesini kaybetmesi mümkün olabilmekteydi. Şeyh Reyhan kendini ispat etmiş olanlardandı. Babası tanınmış biriydi ve belgede *kudvetu's-sulehâ/sâlih kulların önderi* şeklinde anılmıştı. Ayrıca şeyh olarak bir taltife mazhar kılınyordu. Bu övgünün ve babasına böyle bir vurgunun yapılmasının nedeni, Şeyh Reyhan'ın karşılaştığı sorundu. Çünkü Beyt Reyhan(?) ve Kefer Ayn cibayetindeki görevinde bir aksaklık tespit edilmemesine rağmen bazıları onun işine müdahalede bulunmaktaydı. Amaçları Şeyh Reyhan'ın vazifesini elinden almak olacak ki tıpkı onun gibi cibayeti bu köylerde yerine getirmeye çalışıyor ve bunu yapabilmek için gerçek câbiyi zor durumlara düşürüyorlardı. Şeyh Reyhan, dede ve babasından kendisine kalan bu vazifeyi korumak adına bir dilekçe yazarak İstanbul'u haberdar etti. Akabinde meselenin çözümü için Kudüs beyine ve kadısına hüküm geldi. Buna göre elinde gerçek belgeleri barındıran ve ata mirasına sahip çıkmaya çalışan şeyhin mağduriyetinin giderilmesi ve söz konusu kişiler ve onlar haricinde başkalarının cibayet işine müdahale etmemesi, etmek

³⁶ KŞS, 131, s. 63b/1. 27 Cemadiyelahir 1050/14 Ekim 1640.

³⁷ KŞS, 131, s. 126a/2-127b/1. Evasıt-ı Rebiülevvel 1052/Haziran 1642.

³⁸ KŞS, 97, s. 2b/2. 10 Şaban 1023/15 Eylül 1614.

isteyenlere engel olunması sıkı sıkıya tembih ediliyordu. Üstelik son durum hakkında *asitâne*ye bilgi verilmesi istenerek meselenin bir an evvel çözülmesi isteniyordu.³⁹

Şeyh Reyyan gibi Kudüs'te başka câbilerin işlerine müdahaleler her zaman vuku bulmaktaydı. Câbinin işini zorlaştıran kişilerin amacı belki cibayet görevini deruhte etmek için fiili çaba sarf etmekte. Bu şekilde elinde berat olan asıl câbinin fonksiyonelliği ortadan kaldırılıp "vazifesini yerine getiremediği" şikâyeti yapılarak, kendilerine berat alabileceklerdi. Ne de olsa aksayan görev kendileri tarafından yerine getirilmekteydi. Benzer bir hadise Abuyet(?) ve Arut(?) köylerinin Halilurrahman vakfı câbisi Talib'in başına geldi. Câbiliğin Talib'e Reyyan gibi babadan oğula geçtiğine dair bariz bir işaret olmasa da en azından vâkîfın şartı gereği bu vazifeyi deruhte ettiğini öğrenebilmekteyiz. Lâkin çığnenmez hükmündeki vâkîf şartları bile bazı insanların tamahı için kolayca görmezden gelinebilecek sıradan kurallardan farksızdı. Talib yapılması gerekeni yapmış ve İstanbul'a durumu bildiren dilekçesinde kendisi ve deruhte ettiği vazifesi hakkında bilgiler sunmuştu. Merkez dilekçeye ikna olmuş olmalı ki Kudüs sancak beyi ve kadısına gönderilen fermanda, müdahale eden kişilerin yaptıkları işten vaz geçirelmeleri istenmekteydi.⁴⁰

Şeyh Nusretul İslam ve Şeyh Muhammed eş-Şafîi vakfa bağlı Arun ve başka köylerde⁴¹ câbiliği günlük dört akçe karşılığında yerine getirmişti. Şeyhlerin bu görevi almalarında *a'lemu'l-ulemâi'l-mütebahhirîn* gibi mübalağa dolu bir övgüyle bahsedilen Hüseyin Efendi'nin mektubunun etkili olduğu fermanda açıkça belirtilmişti.⁴²

Halilurrahman Mescidi/Camii Çalışanları

Halil şehrinde Halilurrahman vakfına ait bir imaret bulunmaktaydı.⁴³ Hz. İbrahim haremünde bulunan imarete Osmanlı öncesinde Memluk sultanları tarafından yüklü yardımlar yapılmıştır. Burada, gelen ziyaretçiler için yemek pişirilirdi.⁴⁴ Bunun yapılabilmesi için aşçılık gibi görevleri yerine getirenlerin dışında vakfa bağlı başka görevler bulunmaktaydı. Bunlardan biri Halilurrahman camiindeki vâizlerdi. Bu görevi yerine getirenler hizmetlerinin karşılığını vakıftan almaktaydı. Şeyh Ahmed b. Cemeleddin et-Temimî bunlardan biriydi ve hizmeti mukabilinde kendisine günlük iki akçe verilmekteydi. Bu tür vazifelere başkaları da talip olduğundan sık sık sorunlar yaşanabilmekteydi Buna binaen Ahmed'in vazifesine herhangi bir müdahalede bulunulmaması istenmişti.⁴⁵ Üstelik Şeyh Ahmed'in deruhte etmiş olduğu tek vazife vaizlik değildi. Bu vazifeden önce günlüğü altı akçeden Halilurrahman camiinde müderrislik yapmaktaydı.⁴⁶

Halilurrahman'da imamet ve hitabet belgesi olanlar imamet görevini yerine getirebilmekteydi. Ancak söz konusu belgenin her zaman merkez yönetim tarafından verildiği söylenemez. Belge sahteciliği meydana geldiğinde İstanbul'a giden dilekçeler doğrultusunda ruznamçe defterlerine bakılırdı. Şikâyet edilen kişilerin gerçekten imamet vazifesini deruhte edip etmedikleri bu şekilde tespit edilmekteydi. Merkezdeki kayıtlarda isimler mevcut değilse, ibraz edilen beratların sahte olduğu bildirilmekteydi. Bu kişiler görevlerinden uzaklaştırılırdı. Eğer vazifeyi zikredilen sahtecilikle başkasından almış iseler, görev eski şahsa geri verilirdi.⁴⁷

³⁹ KŞS, 182, s. 37a/1. Evail-i Cemadiyelevvel 1090/Haziran 1679.

⁴⁰ KŞS, 182, s. 38b/1. Evail-i Cemadiyelevvel 1090/Haziran 1679.

⁴¹ Belgede başka köy ismi/isimleri de geçmektedir. Ancak belgede kararmış olan bu kısmı okumanın imkânsızlığı nedeniyle bu köyleri maalesef tespit edemedik.

⁴² KŞS, 81, s. 2b/2. Evasıt-ı Cemadiyelevvel 1009/Kasım 1600.

⁴³ Mücireddin el-Hanbelî el-Uleymî, *el-Unsu'l-Celîl bi-Târîhi'l-Kudsi ve'l-Halîl*, II, Mektebetu Dendis, Ürdün 1420/1999, s. 169, 425.

⁴⁴ el-Uleymî, *a.g.e.*, s. 170.

⁴⁵ KŞS, 81, s. 24b/1. Evail-i Zilkade 1011/Nisan 1603.

⁴⁶ KŞS, 81, s. 24b/2. 10 Muharrem 1011/Haziran 1602.

⁴⁷ KŞS, 37, s. 273b/2. 9 Rebiülevvel 1003/22 Kasım 1594; KŞS, 37, s. 273a. 11 Muharrem 1003/26 Eylül 1594; 274/b. 20 Cemadilahir 1003/2 Mart 1595.

Halilurrahman evkafının imam ve hatibi olan Mustafa'nın yerine sahte belgeyle görev yapmak isteyenlerin durdurulmasına ilişkin fermanın benzerleri sicillerde bulunmaktadır.⁴⁸

Vakfın diğer vazifeler gibi, Halilurrahman mescidi görevlilerinin de yeni padişahın cülusu akabinde beratlarını yenilemeleri gerekmektedir. Şeyh Şihabuddin mescit içinde tedris hizmetini günlük on akçe mukabilinde yerine getirecekti. Bunun yanında hem padişah ve hem de devletin bekası ve selameti için dua edecekti.⁴⁹ Şihabuddin İstanbul'a gitmişken mescitte muvakkit olarak vazifeli olduğunu bildirmiş ve bunun için de yeni berat almayı başarmıştır.⁵⁰ İlk vazifesi için vakıftan ücreti alacakken ikincisi için herhangi bir meblağ zikredilmemiştir.

Şeyh Ali ise Halilurrahman camiinde cüz okumakla görevli idi. Ancak vakıf mütevellisi tarafından görevi yerine getirmesi engellendiğinden İstanbul'dan gelen emirde, Şeyh Ali'nin bu göreve layık olduğuna değinilerek mütevellinin ona müdahil olmaması talep edildi.⁵¹ Şeyh Ahmed Kasım ise camiin müezziniydi; görevine karşılık günlük bir ritil⁵² ekmek almaktaydı.⁵³

Dua Edenler ve Muhafızlar

Kadı huzuruna gelen ve sicilde ismi yerine Mustafa Anası şeklinde kaydedilen kadın, Halilurrahman vakfından günlük üç akçe almaktayken bunu belgeleyen beratını kaybettiğini bildirdi. Kadının durumu merkeze bildirmesi üzerine olayın araştırıldığına dair herhangi bir ipucu içermeyen net ibarelerle eski hakkının yeni berat ile verildiği açıklandı. Mustafa Anası'nın yapması gereken tek şey, vâkıfın ruhu, devletin devâmı ve saadeti için dua etmektir. Bunu yapacak ve hiç kimse alacağı üç akçesine mani olamayacaktı.⁵⁴

Mustafa Anası devletin muhafazası için dua etmeye devam ederken bir başka kulvarda Hacı Halil kale kethüdası olarak muhafızlık yapmaktaydı. Kendisi Halilurrahman evkafına bağlı olan Devre köyü kalesinin kethüdalığını yürütmekteydi. Bunun yanı sıra o da padişahın selameti ve devletin devamı için dua etmekteydi.⁵⁵

Duacıardan bir diğer ise Şeyh Muhammed idi. Fakir ve büyük bir aileye sahip olduğunu belirten vakıf mütevellisi tarafından yapılan istek neticesinde, evkaf mahsulünden günlük iki okka buğday alabilecekti.⁵⁶

Ambarcı

Geniş bir alana yayılan Halilurrahman vakfı arazilerinden elde edilen mahsullerin bir yerde toplanıp saklanması gerekmektedir. Bu görev çok önemliydi; çünkü buraya gelen ve buradan çıkan mahsullerin hesabının tutulmasını gerektirmekteydi. Şam defterdarı kâimmakâmı olan Ali'nin, yapmakta olduğu hizmetten dolayı bunu yapabilecek bir kabiliyeti vardı. 7 Şaban 1020 /15 Ekim 1611 tarihinden 21 Zilhicce 1024/24 Şubat 1612 tarihine kadar bu vazifeyi yerine getirmiş, ancak göreve başladıktan dört yıl aradan

⁴⁸ KŞS, 190: 543a/2-544b/1. Evâil-i Cemadilevvel 1081/Eylül 1670.

⁴⁹ KŞS, 131, s. 52a/2. Evahiri Zilhicce 1049/Nisan 1640.

⁵⁰ KŞS, 131, s. 52a/3. Evahiri Zilhicce 1049/Nisan 1640.

⁵¹ KŞS, 131, s. 141b/2. 1 Cemadiyelahir 1052/27 Ağustos 1642.

⁵² Ritil bir şer'î ağırlık birimidir. İslam coğrafyasının çeşitli şehirlerinde muhtelif ağırlıklara tekabül etmekteydi. Dolayısıyla Mısır ritli ve Suriye ritli arasında fark bulunmaktaydı. Kudüs ve çevresinde Suriye ritli kullanılmaktaydı ve 1.850 gr. Ağırlığa den gelmekteydi. Bkz. Halil İnalçık, "Osmanlı Metrolojisine Giriş", (Çev. Eşref bengi Özbilen), *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 73, İstanbul 1991, s. 29.

⁵³ KŞS, 131, s. 141b/4. 9 Cemadiyelahir 1052/4 Eylül 1642.

⁵⁴ KŞS, 97, s. 58b/3. Evahir-i Rebiülahir 1019/Haziran 1610.

⁵⁵ KŞS, 97, s. 65a/2. Evail-i Receb 1018/Ekim 1609.

⁵⁶ KŞS, 131, s. 68a/3- 69b/1. 21 Şevval 1050/3 Şubat 1641.

sonra kendine berat verilmişti. 3 Muharrem 1025/22 Ocak 1616 tarihinde ise yevmiyesi altı akçe olarak kararlaştırılarak yenilenmişti. O da vakfın diğer çalışanları gibi ücretini evkaf mahsulünden alacaktı.⁵⁷

Çeşnigirler

Yukarıda zikredildiği üzere, vakıf imaretinde yemek dağıtımı yapılmaktaydı. Yemeklerin yapım ve pişirilmesi gibi vazifelerin yanı sıra çeşnigirler de görevliler arasında yer almaktaydı. Bunlardan bazıları şerbetlerin tadını kontrol etmekle görevlendirilmişlerdi.⁵⁸

Tüm vakıf çalışanları görevlerini yerine getirdiği için Halilurrahman evkafı yıllarca varlığını sürdürebildi. İyi niyetlerin ötesinde görevliler arasında kötü emeller çerçevesinde örülmüş ilişkiler de bulunmaktaydı. Vakfın mütevellisi Şahin ve nazırı olan oğlu Cafer, başkâtip İbrahim ve ambar kâtibi Şihabeddin ile böyle bir birliktelik kurmuşlardı. Onların görev müddetince tutulan vakfın defterleri Şam'a gönderilip yerinde teftiş edilecekti. Zira vakıf çalışanlarının alması gereken ücretler de kendilerince *ekl u bel'* edilmişti. Yapılacak olan muhasebeden sonra vakfın ne kadar zarara uğratıldığı hesaplanacak ve bu mablağ kendilerinden tazmin edilecekti.⁵⁹

Bunların haricinde diğer peygamber vakıflarında çeşitli görevler görüp Halilurrahman vakfından ücret alanlar vardı. Bu vakıflardan biri Hz. Yakub'un türbesi bevâbı Şeyh Zeynelabidin idi. Bu görevi ölene dek Şeyh Abdülkadir yerine getirmişti; iştirak üzere olan bu vazifeyi bundan böyle Şeyh Zeynelabidin'in yapacağını bildiren ferman sayesinde peygamber türbesinin kapı görevlisi görevine başladı.⁶⁰ Şeyh Zeynelabidin bu görevi için iki para almaktaydı. Sonraları bir yıla yakın kible kapısı olarak bilinen kapıda yürüttüğü bu vazifesini *kendi hüsn-i rızasıyla* bırakmak istemiş ve bunun için arzuhal kaleme almıştı. O, her ne kadar bu görevden isteyerek vaz geçse de bu rızasıyla vazifeyi oğulları Şeyh Mehmed ve Şeyh Yakub'a bırakmak istemekteydi. Padişah, Haremeyn Evkafı nazırı Yusuf Ağa'nın bu bildirimini göz önüne alarak bu iki *şeyhin*, babalarının hizmetini iştirak üzere yürütmelerine karar verdi. Üstelik babalarının aldığı iki paraya da zam yapılmış ve üç buçuk paraya çıkarılmıştı.⁶¹

Şeyh Abdülkadir belki de ulemadan biriydi ve böyle bir vazifeyi alma teşebbüsü sadece oğulları için bir gelir kapısı açmaktı. Nitekim öyle de oldu; başarıya ulaşan talebinden sonra kendi rızasıyla evladının bu görevi almasını temin etmişti. Üstelik zam yapılmış bir gelirle.

Sonuç

Bilinen en eski vakıf olan Halilurrahman vakfı yüzyıllar boyunca varlığını koruyabildi. Bunda hiç şüphesiz onun işleyişini sağlayan üst ve alt kurumların katkısı yadsınamaz ölçekteydi. Osmanlı padişahından köylüsüne kadar herkes bu sistematik işleyişte pay sahibiydi. Ancak bunlar arasında bizzat vakfın yönetim halkasının içerisinde muvazzaf olanların önemi, çalışma sistematiği ve bunun işleyiş Osmanlı kurumlar tarihi açısından önem arz eden bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır; dolayısıyla bir kaç açıdan irdelenmesi gerekmektedir

Evvla çalışanların tespiti hususu ve her görev kademesinin kendi içerisinde ne gibi bir yapılanmaya, hiyerarşiye ve görev tanımlanmasına sahip olduğu belirlenmelidir. Bu çalışma Halilurrahman vakfı çalışanlarını bu çerçevede ele almayı amaçlamış ve bunu araştırma evreni sicillerin el verdiği ölçüde yerine

⁵⁷ KŞS, 97, s. 80a/2. 3 Muharrem 1025/22 Ocak 1616

⁵⁸ KŞS, 131, s. 82a/3-83a/1. 5 Cemadiyelevvel 1050/23 Ağustos 1640.

⁵⁹ KŞS, 131, s. 126a/2-127b/1. Evasıt-ı Rebiülevvel 1052/Haziran 1642.

⁶⁰ KŞS, 182, s. 70b/1. 14 Zilkade 1094/4 Kasım 1683.

⁶¹ KŞS, 182, s. 70a/1. 25 Şevval 1095/5 Ekim 1684.

getirmeyi hedeflemiştir. Söz konusu hedef doğrultusunda vakıf çalışanlarının kimler olduğu ortaya çıkarılmıştır. Böylece vakfın işleyişini sağlayan görevlilerin hangi iş kollarında hizmet ettikleri anlaşılmış ve vakfın şehir seknesine temin ettiği iş sahaları tespit edilmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla ele alınan vazifeler 17. yüzyılda Halil şehrinde insanları sahtecilik yapmaya itecek kadar cazipti. Cazibe çoğu zaman berat ile atanmış kişileri görevlerinden vaz geçirmek için baskı kurmaya neden olabilmekteydi.

Halilurrahman vakfı bir peygamber müessesesi addedilmekteydi ve bu nedenle Hameyn evkafına bağlıydı. Bu durum söz konusu müessesenin direkt olarak darussaade ağasının yönetimine bırakılmasına neden olmaktadır. Osmanlı sarayının kimi zaman en güçlü simalarından biri olan ağa, Halilurrahman vakfı yönetiminin en tepesinde yer almaktaydı. Meydana gelen her türlü usulsüzlükten haberdar olmak ve onu çözmek için bu görevdeydi. Darussaade ağalarının bunu layıkıyla yaptığı vakfın işleyişinden anlaşılmaktadır. Bu liyakati elde edebilmek için taşrayla sürekli yazışmakta ve meydana gelen her türlü menfi durumu kendilerine aktaracak bir iletişim ağı kurmuşlardı. Bu ağda kadı efendi, vakıf nâzırı ve mütevellisi kadar köylüler de önemli bir yer işgal etmekteydi.

Kaynakça / References

Altındağ, Ülkü (1988), "Dârussâade", IX, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 1-3.

Avcı, Yasemin (2004). *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs (1890-1914)*, Ankara: Phoenix Yayınları.

Bilge, Mustafa L. (1997). "Halil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 307-309.

Bostancı, Işıl Işık (2006). *XIX. Yüzyılda Filistin (İdarî ve Sosyo-Ekonomik Vaziyet)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Urfa.

Cohen, Amnon&Lewis, Bernard (1978). *Population and Revenue in the Towns of Palestine in the Sixteenth Century*, Princeton.

el-Uleymî, Mücireddin el-Hanbelî (1420/1999). *el-Unsu'l-Celîl bi-Târîhil-Kudsi ve'l-Halîl*, II, Mektebetu Dendis, Ürdün.

el-Yakub, Muhammed Ahmed Selim (1999). *Nâhiyetu'l-Kuds fi'l-Karni'l-Âşiri'l-Hicri/es-Sadisi'l-Aşeri'l-Mîlâdi*, Ürdün: Bankul Ehlil Ürdüni.

Feridun Beg (1264-1265/1848-1849). *Münşeâtü's-Selâtîn*, I, İstanbul.

Güler, Mustafa (2016). "The Role of the Ottoman Vaqfs in the Solution of the Issue of Hebron with a Favor of Muslims", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, s. 24-44.

Ğuşe, Muhammed Haşim (2009). *el-Evkâfu'l-İslâmiyye fi'l-Kudsi's-Şerîf Dirâse Târihiyye Muvessika I-II*, İstanbul: IRCICA Yayınları.

Heyd, Uriel (1960). *Documentes on Palestine*, Oxford: Clarendon Press.

İnalçık, Halil (1991). "Osmanlı Metrolojisine Giriş", (Çev. Eşref bengi Özbilen), *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 73, İstanbul, s. 21-49.

Kunt, İ. Metin (1979). "Population and Revenue in the Towns of Palestine in the Sixteenth Century On Altıncı Yüzyılda Filistin Şehirlerinde Nüfus ve Devlet Gelirleri, (Princeton Üniversitesi Yayınevi: 1978). xii+199 ss. 15 Levha, Tıpkıbasım", *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, Vol. 7, s. 115-120.

Mandaville, Jon (1969). *The Muslim Judiciary of Damascus in the Late Mamluk Period*, Doktora Tezi, Princeton Üniversitesi.

Mardin, Ebu'l-Ala (1978). "Kadı", *İslâm Ansiklopedisi*, VI, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 42-46.

Peirce, Leslie (1996). *Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğunda Hükümlerlik ve Kadınlar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Peirce, Leslie (2005). *Ahlak Oyunları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Singer, Amy (2005). *Osmanlı'da Hayırseverlik: Kudüs'te Haseki Sultan İmareti*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul.

Turan, Ahmet Nezihi (1999). "Bir Biyografi İnşa Denemesi Kızlar Ağası Yusuf Ağa: Kara Yüzlü Arap mı, Ağa-yı Sade dil mi?" *İslamiyât*, II, Sayı: 4, s. 145-162.

Turan, Ahmet Nezihi (1999). "Mahremiyetin Muhafızları Darusaade Ağaları", *Osmanlı Araştırmaları*, XIX, İstanbul, s. 123-148.

Ze'evi, Dror (2000). *XVII. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Kudüs Şer'ıye Sicilleri / Other Sources

37, 81, 93, 97, 131, 143, 159, 182, 190.

